

A CÁRIZMUS BUKÁSA, FORRADALOM OROSZORSZÁGBAN ÉS A KÖZPONTI HATALMAK ÁLLÁSFOGLALÁSA A LENGYEL KÉRDÉSBEN

LEON GROSFELD

Már a cárizmus bukása, a februári forradalom és annak szocialista forradalommá történő átalakulási folyamata nagyban befolyásolta a központi hatalmaknak mind az általános, mind pedig a lengyel kérdésre vonatkozó magatartását. Ez a hatás legerősebben Ausztria-Magyarország, azaz a központi hatalmak leggyengébb láncszeme reakciójában érződött.

Április 3-án sor került a két császár, valamint Burian és Bethmann-Hollweg külügyminiszterek találkozására Homburgban. A megbeszélések fő témáját a béketárgyalások és a békekötés képezte. Ausztria-Magyarországot a háborús terhek érzékenyebben érintették, s éppen ebben az időben folytatott élénk béketárgyalásokat Franciaországgal.¹

Ausztria vezető köreire igen nagy benyomást gyakorolt az oroszországi forradalom és a cárizmus bukása. Homburgban Czernin gróf sötét képet festett a háború további folytatásának kilátásairól, rámutatott egy szocialista béke veszélyére, az orosz mintájú forradalom, a legyilkolt császárok koponyájával megjelenő kísértet rémképét vázolta. Megállapította, hogy az Oroszországban bekövetkezett változások, a szocializmus veszélye és a forradalmi irányzatoknak a közhangulatra és a politikai helyzetre gyakorolt befolyása azt diktálja mindkét országban, hogy 1917 végéig megkössék a békét.² A szocialista béke³ veszélye hatást gyakorolt a német császárra, bár az semmiféle kötelező határozatot nem hozott. A lengyel kérdésben Németország császára arra szorított, hogy az uralmat átruházta a Żywieci Karl Stefan főhercegre.

¹ Ebben az időben a párizsi Sixtus von Bourbon, a császár sógora közvetítésével kapcsolatokat létesített a francia kormánnyal, és békejavaslatokat terjesztett elő, amelyek során felajánlotta a közvetítést Elzász-Lotharingia ügyében Németországgal. A híres Sixtus-ügyről van szó, amelynek visszhangja még 1918-ban is él. Az erre vonatkozó irodalomban nagymértékig vitatott ügy, lásd erre vonatkozóan K. F. Nowak: „Der Sturz der Mittelmächte” (A Központi Hatalmak bukása, München, 1921; E. von Glaise-Horstenau: „Die Katastrophe. Die Zerstrümmerung Österreich-Ungarns und das Werden der Nachfolgestaateten” („A katasztrófa. Ausztria—Magyarország összeomlása és az utódállamok létrejötte”) Bécs. 1929.

² Előre látta, hogy „ha tovább tart a háború, a szocialista körök a vezetőség feje felett nem szívesen látott megegyezéseket kötnek, és a háborút számukra megfelelő útra vezetve befejeznék”. Czernin jegyzete a homburgi beszélgetésekből. HSHA Geheim XLVII/3—17, 1058—1059.

³ „Das Gespenst des sozialistischen Friedens” — „A szocialista béke kísérlete.”

Tíz nappal később, április 12-én Czernin terjedelmes emlékiratot terjesztett fel Károly császárnak, amelyben részletesen fejtegette a forradalom veszélyét.⁴ Ez az emlékirat annyira jellemző — nemcsak mint az orosz forradalom befolyásának és jelentőségének bizonyítéka, hanem a Monarchia vezető elemeinek akkori magatartása és ténykedése mozgatórugóinak megértése szempontjából is, — hogy érdemes erről részletesebben beszélni.

Czernin megállapította, hogy Ausztria-Magyarország katonai ereje kimerülőben van, hogy a hadiipari termeléshez szükséges nyersanyag éppúgy, mint az emberanyag lassan elfogy. Az éhség az embereket a kétségbeesésbe kergeti. A téli hadjárat lehetetlenné válik és ezért a háborút legkésőbb ősziig be kell fejezni, nem várni addig, amikor a katasztrófa már mindenki számára nyilvánvalóvá válik.

A helyzetet még a forradalmi veszély is élezi, amely Európa láthatárán feltűnt. Olyan veszély ez, amely a világ összes trónja ellen irányul s egy olyan világban, amely már nem ugyanaz, mint három évvel korábban. Egy államférfinek, aki nincs vaksággal és süketséggel megverve észre kell vennie, hogyan nő napról-napra a nép tompa kétségbeesése és a széles tömegek izgatottsága; ha tudatában van felelősségének, számolnia kell ezekkel a tényezőkkel.

Különösen erősen hatott az orosz forradalom a szláv népeiségre.⁵

Czernin zavargásoktól tartott, nem csupán Ausztria-Magyarországon, hanem Németországban is. Mindez arra a végső következtetésre készítette, hogy jobb békét kötni, mint kivárni a forradalmat.

Czernin emlékirata nem volt hatástalan Ausztria császárára, aki ezt megküldte II. Vilmosnak, rettegve közölvén, hogy az új ellenség, mellyel harcolnak, fenyegetőbb, mint az antant; ez a nemzetközi forradalom.⁶

A német fél az új katonai sikerek, s különösképpen az áprilisi angol-francia támadás visszaverése hatására optimistábban ítélte meg a helyzetet, és nem volt hajlandó „minden áron”⁷ békét kötni.

A cárizmus bukása — s ez nem is lehetett másképp — különösen közvetlenül hatott a központi hatalmaknak a lengyel kérdésben folytatott politikájára. A cárizmus bukását és a februári forradalom győzelmét követően Oroszország mértékadó köreiből két álláspont érvényesült a lengyel kérdésben. Az egyik a munkás- és katonaküldöttek petrográdi tanácsának a lengyel néphez küldött üzenetében, a másik a polgári Ideiglenes Kormány felhívásában jutott kifejezésre.

A petrográdi tanács üzenete közzétette, hogy „Oroszország demokráciája a népek elismerésének és politikai önrendelkezésének talaján áll és kinyilvánít-

⁴ Uo. 981—985.

⁵ „Szlávjainkra az orosz forradalom erősebb hatást gyakorolt, mint a birodalmi németekre”.

⁶ Haus-Hof und Staatsarchiv, Geheim. HHSA, XLVII/3—17. 979.

⁷ II. Vilmos és IV. Károly, 1917. V., a mellékelt, Bethmann-Hollweg kontra Czernin 1917. V. 9-i expozé — k. 993.

ja, hogy Lengyelországnak joga van a teljes függetlenséghez nemzeti és nemzetközi viszonylatban egyaránt". Az Ideiglenes Kormány felhívása két nappal később, a küldöttek tanácsa üzenetének nyilvánvaló befolyása és nyomása hatására elismeri ugyan elvben Lengyelország függetlenségét, és mint hivatalos tényt veszi figyelembe, ugyanakkor azonban két fontos feltétel kikötésében korlátozza is ezt az elismerést: Lengyelország egy katonai szövetség révén álljon kapcsolatban Oroszországgal, és az orosz Törvényhozó Gyűlés „adja beleegyezését Oroszország államhatárainak bármilyen megváltoztatásához, amely nélkülözhetetlen a szabad Lengyelország fennállásához”.

Az ismert lengyel történész, Askenazy, aki 1917-ben azonnal értékelte ezt a két okiratot, kimutatta a köztük levő alapvető különbséget. Hangsúlyozta, hogy az Ideiglenes Kormány felhívása és az a tény, hogy az elvben elismerte Lengyelország függetlenségét, bizonyos értelemben a petrográdi tanács üzenetének kényszerítő hatása alatt született, és hogy „az elismerés előnytelen feltételei ellenére nemcsak azonnalra és a háború időszakára ideiglenesen szűnt meg Lengyelország Oroszországgal szembeni feltétlen kötöttsége, hanem a továbbiakban, maradandóan a béke időszakára is”⁸.

A következő tény tanúskodik Oroszország akkori polgári kormánya szándékainak őszinteségéről, arról, hogyan képzelte el Lengyelország függetlenségét. Egy héttel az Ideiglenes Kormány felhívása után Gucskov hadügyminiszter a következőképpen okolta meg a miniszterelnöknek Lwow hercegnek írt levelében azt, hogy miért célszerű lengyel hadsereget felállítani Oroszországban: mivel — az Ideiglenes Kormány deklarációjával egyetértésben — az így vagy úgy elkülönített Lengyelország erős katonai szövetségben csatlakozik Oroszországhoz, „az új államszervezetten belül szükségünk lesz támaszra jövőbeli befolyásunk érdekében”. A polgári-imperialista Oroszországnak ezt a támaszát az „így vagy úgy elkülönített” Lengyelországban éppen a reakciós orosz tábornokok vezetésével Oroszországban létrehozott lengyel hadsereg képezte.⁹

Ez ellen szólt a petrográdi tanács üzenete, amely „tömör, meggyőző és hatásos volt a nép számára”, mint Askenazy írja. A lenini álláspont a nemzeti-ségi kérdésben a bolsevikok programszerű követelése volt, amely hangoztatta, hogy minden országnak joga van, hogy maga döntsön sorsa felett. Ez volt az első olyan önzetlen nyilatkozat Lengyelország függetlenségi jogáról, amely azt minden korlátozás és feltétel nélkül elismerte.

Mindazonáltal mindkét okirat komoly jelentőségű volt és fontos szerepet töltött be.

Az antant hatalmak csak arra szorítkoztak, hogy elfogadták az Ideig-

⁸ S. Askenazy, *Uwagi (Megjegyzések)* Varsó, 1924. 178. o.

⁹ K. Grossfeld „Polnische reaktionäre Militaerformationen in Russland 1917—1919.” („Lengyel reakciós katonai alakulatok Oroszországban 1917—1919.”), Varsó, 1956. 38. o.

lenes Kormány álláspontját, mint ahogy korábban a cári kormány álláspontjával is egyetértettek.

Arról, hogy német kormánykörökben hogyan fogadták az orosz felhívásokat s hogyan alakult a forradalom után a lengyel kérdés, W. Feldman referált az NKN Naczelný Komitet Narodowy (Legfelsőbb Nemzeti Bizottság) számára írt 1917. április 6-i berlini jelentésében: „A lengyel helyzetre az orosz forradalom is kezd hatást gyakorolni. Ez már nyilvánvaló volt akkor, amikor a felsőházban közzétették a könnyítéseket. Jelenleg a forradalmi kormány kiáltvány a lengyel kérdésben szenzációt és *erős nyugtalanságot* (az eredeti szövegben is aláhúzva) eredményezett kormánykörökben.” A Berliner Zeitungnak azt a számát, amely ezt közölte, elkobozták, táviratilag adtak parancsot, hogy ezeket a példányokat a vasúti szerelvényekből szerezzék vissza, mivel arról volt szó, hogy a kiáltvány nem juthatott el a Királyságba (a kongresszusi Lengyelországba), nehogy demoralizálóan hasson.¹⁰ A naiv ügykötések azonban hiábavalóak voltak.

Az orosz forradalom „demoralizáló” hatása lengyel területen hozzájárult a nemzeti felszabadítási harc eszméjének nagyfokú fellendítéséhez. 1917 nyarán — midőn Németországban sikerült a francia-angol offenzívát visszatartani — a központi hatalmak új erőre kaptak. Mindazonáltal Ausztria-Magyarország tudatában van nehéz élelmezési, katonai és politikai helyzetének, tehát békét kíván, de nem kevésbé fél a győztes békétől, mint a vereségtől. Fél, hogy egy győztes béke esetében, amely Németországban főleg katonai sikereket hozna, neki a vitás területek jutnának. A Monarchia tekintélye az osztrák államférfiak akkori meditatálásában és fontolgatásaiban igen komoly szerepet játszott.

Az 1917 júliusi emlékirat, amelyben Czernin a lengyel kérdés négy lehető megoldását vizsgálja, két lehetőséget kizár — mégpedig az osztrák — lengyel koncepciót, valamint Lengyelország teljes függetlenségét. Azon a véleményen van, hogy Németország sem az egyikkel, sem a másikkal nem elégszik meg, így Ausztriát a második megoldás nem is érdekelheti. Az orosz — lengyel megoldás kényelmetlen, így tehát csak német — lengyel megoldás marad hátra. Ezzel kapcsolatban javasolja Czernin a Lengyelországról való önkéntes lemondást, és ezért Romániát kéri. Emlékiratában szó szerint ezt írja: csak akkor ölthet Elzász-Lotaringia részleges átengedése reális formát, ha mi (Ausztria) behatolunk a Balkánra, és Lengyelországot eladjuk Németországnak.

Hogy került szóba egyszerre Elzász-Lotaringia? Az osztrák-francia tárgyalások folyamán Franciaország Elzász-Lotaringia visszaadását minimális követelményként jelölte meg. És a valóságban, a Michaelis-szel 1917 augusztusában folytatott tárgyalások idején azt javasolja Czernin, hogy kössön Né-

¹⁰ WAP (Állami Vajdasági Levéltár), Krakkó, NKN 37.

metország és Ausztria különbékét Franciaországgal Elzász-Lotaringiának Németország által történő átengedése árán, s ekkor az osztrák Monarchia nemcsak Lengyelországról mond le, hanem finánciális koncessziók ellenében Galiciát is átengedi cserébe Romániáért.

Itt van egy másik momentum is. Mégpedig az, hogy Ausztria lemond Németország javára nemcsak a kongresszusi Lengyelországról, hanem Galiciáról is, arról a Galiciáról, amely korábban szemefénye volt, s amelynek megtartásáért állítólag mindent megtett.

Az ajánlatot mégsem fogadták el, mivel Németország semmiképpen sem volt hajlandó lemondani Elzász-Lotaringiáról. Azonkívül pedig többször hangsúlyozta, hogy Lengyelország számára csak teher. Tény az, hogy Lengyelországban az orosz forradalom és más tényezők hatására egyre erősebbé vált a nemzeti felszabadítási mozgalom.

Németország továbbra is a november 5-i deklaráció talaján állt, azzal, hogy kilátásba helyezte az esetleges visszakanyarodást a határterületek annektálásának gondolatához, amely pedig Lengyelország jövőjét megoldatlanul hagyná.

A németek egyre erősebben szorgalmazták egy új német-osztrák szövetség megkötését, céljuk Közép-Európa létrehozása volt, amelyben Lengyelország lenne a német részről az osztrákoknak fizetett ár a szövetségbe történő beleegyezésért. 1917 november elején voltak folyamatban a német-osztrák megbeszélések erre az új szövetségre vonatkozóan.

Németország a következő feltételeket szabta a kongresszusi Lengyelországnak Ausztria javára történő átengedése fejében, azaz az osztrák—lengyel koncepcióhoz való visszatéréséért:

1. Határ kiigazítása Lengyelország rovására;
 2. Egy 20 évre szóló német-osztrák szövetség katonai megállapodással, egységes fegyverzettel, szoros gazdasági együttműködéssel, azaz — más szóval — Németország megkapja azt, amit akart, csak más úton, Lengyelországot Ausztria-Magyarországon keresztül rendeli alá magának;
 3. Ausztria lemond Romániáról, Románia szövetsége Németországgal;
 4. Két autonóm terület kialakítása Litvániából és Kurlandból;
 5. Suwalki, Wilna területe, a Dąbrowa medence Németországhoz kerül;
 6. A német nyelvű lakosság érdekeinek biztosítása Lengyelországban;
 7. Munkaerő toborzása Lengyelországban;
 8. Német-osztrák-lengyel vasúti társaság német túlsúllyal; a lengyel kálisó-bányászat csatlakozása német szindikátusokhoz.
 9. Jelentős német részesedés a Dąbrowa-medence bányászatából.¹¹
- Ezek a javaslatok, amelyeknek szerzője Ludendorff volt, alapján véve Lengyelország újrafelosztását jelentették. Így jellemezte ezt válaszában

¹¹ Resümee der Gespraechen in Berlin vom 5. u. 6. November 1917. (Az 1917. november 5. és 6-i berlini beszélgetések lényege), HHSA-Geh. 3—21. k. 458—464.

Czernin is, aki hangsúlyozta, hogy ez egy Európával szembeni diktátum lenne, és hogy a lengyelek az egész kongresszusi Lengyelországra és Litvánia egy részére számítanak, de legalábbis az egész kongresszusi Lengyelországra; ellenkező esetben jobb lenne az egészzet a régi megszállás alatt meghagyni, ekkor azonban Románia megszűnne létezni Németország, Közép-Európa és a szövetség számára. Ez bizonyos értelemben ultimátum volt.

Időközben azonban, mint ismeretes, kitört a Nagy Októberi Szocialista Forradalom. Győzelme azt jelentette, hogy Oroszországban a forradalmi irányzat jutott hatalomhoz — Leninnel az élen — amely 15 év óta hirdette minden népnek, de különösen konkrétan a lengyel népnek azt a jogát, hogy szabadon, teljes mértékben és feltétel nélkül döntsön saját sorsa felett; az az irányzat, amelynek hangja a petrográdi tanács 1917. március 14/27-i üzenetében jelentkezett.

A szovjet hatalomnak már az első történelmi jelentőségű deklarációi is igen hatásosak voltak a megszállt Lengyelország szempontjából. Az 1917. november 8-i II. Szovjet Kongresszuson hozott híres „Békedekrétum” az annexióra vonatkozóan a következő meghatározást tartalmazta: „Idegen területek annexióján, vagy elfoglalásán a kormány általában a demokrácia és különösen a dolgozó osztályok jogérzetének megfelelően egy kis vagy gyenge népnek valamely nagy erős állammal való minden néven nevezendő egyesítését érti olyan esetekben, amikor ez a nép nem fejezte ki pontosan, világosan és önként beleegyezését vagy kívánságát, függetlenül attól, mikor ment végbe ez az erőszakos egyesítés.”¹²

A fenti értelemben vett annexió nélküli béke követelése szellemében a forradalmi Oroszország a lengyel terület annexiójának (melyre mind a XVIII. században, mind pedig a jelenlegi háborúban sor került) érvénytelenítését követelte. Az oroszországi népek jogainak november 15-i deklarációja elismerte a 2. pontban az oroszországi nemzetiségek önrendelkezési jogát, beleértve az elszakadást és önálló állam létrehozását, és ezzel megegyezően megerősítette a lengyel népnek a szabadságra és függetlenségre való jogát.¹³

Az új Oroszország hozzáállása a nemzeti, és konkrétan a lengyel kérdéshez annyira alapvetően különbözött minden eddigi, e tárgykörben tett orosz — és nem orosz — kijelentéstől, hogy a PPSD (Lengyel Szociáldemokrata Párt) krakkói orgánuma, a „Naprzód” így írt:

„Minden eddigi orosz párt közül egyedül Lenin pártja, az úgynevezett Bolsevik Párt áll feltétel nélkül és őszintén, minden fenntartás és hátsó gondolat nélkül Lengyelország függetlensége mellett. Senki másban az oroszok közül nem tudnak a lengyelek annyira maradéktalanul megbízni, mint Leninben. Sem Kerenszkijben, sem másban. Ezek közül mindegyik kész minket eladni, vagy

¹² V. I. Lenin művei 26. kötet. 248. o.

¹³ „Pravda” 178. száma, 1917. november 16.

életünkre törni, az alkalomtól és politikai számítástól függően, egy adott pillanatban. Csak Lenin nem.”¹⁴

A nemzeti, különösképpen pedig a lengyel kérdésre vonatkozó két álláspont — a szocialista és az imperialista — harcának színhelye a breszti békekonferencia lett, amelyen az egyik részről a központi hatalmak, a másiktól pedig Szovjetország vett részt.

Időközben, 1918 elején a katonai helyzetben bizonyos javulás következett be, megnövekedett a német főparancsnokság — melyben Ludendorff és Hindenburg voltak a hangadók — hatalma. Német körökben Ausztria gyengeségének láttán arra a következtetésre jutnak, hogy minden további nélkül meg tudják valósítani a Közép-Európa tervét. A németek céljaik elérésére felhasználják Chełm problémáját is — Chełmet tudvalevőleg Németország és Ausztria eladta Bresztben, most azonban a németek Ausztriára igyekeztek hárítani a felelősséget ezért. 1918 júliusában Németország hivatalosan értesítette Ausztria-Magyarországot, hogy szemben áll az osztrák—lengyel megoldással, és kísérletet tesz, hogy a régens tanáccsal a lengyel államiság további kiépítésének feltételeit megtárgyalja.

Melyek ezek a feltételek?

1. Gazdasági szerződések, amelyek Németország és Ausztria-Magyarország számára szavatolják a jelenlegi helyzet további fenntartását;
2. Egy szén-konvenció;
3. A háborús károk viselése;
4. A határok kiigazítása.

Ezen akciók elfogadása esetében Lengyelország abban a nagy szerencsében részesül, hogy tetszése szerint választhat magának királyt.

Így született meg az úgynevezett jelöltségi (Kandidatenlösung) terve. Ennek két variánsa volt: az első kimondta, hogy a király Varsóban kell hogy tartsa székhelyét, így az akkori uralkodók közül egyik sem jöhetett számításba, — tehát Károly osztrák császár sem. Ezzel Németország azt akarta elérni, hogy a lengyel trónon Károly Istvánt, vagy valamelyiket a szász vagy bajor hercegek közül láthassa, csak ne az osztrák császárt. Ausztria továbbá unióra törekedett, legalábbis perszónalunióra, azaz az osztrák császárt lengyel királlyá akarta koronázni. Ezzel Németország nem értett egyet.¹⁵

Így versengtek még 1918 késő nyarán és kora őszén egymással a központi hatalmak azért, hogy a lengyelországi bábkirályság kinek — a németeknek vagy az osztrákoknak — a tarsolyába kerüljön. Ez az úgynevezett kis-lengyel, illetve osztrák—lengyel megoldással kapcsolatos vita volt.

Ugyanakkor azonban — a lengyelek szerencséjére — többek között ezekben az országokban is érelődtek az októberi forradalom döntő hatására a for-

¹⁴ „Naprzód”, 1917. november 14.

¹⁵ HNSA-Geh. XLVII/3-24. k. 278—360.

radalmi mozgolódások, amelyek rövid időn belül elvezettek e hódítani vágyó monarchiák bukásához.

1915 nyarán ezt írta Lenin: „Ha Németország győz, megfojtja Belgiumot, Lengyelország és talán Franciaország egy részét stb. Ha Oroszország győz, megfojtja Galíciát, Lengyelországnak egy részét, Örményországot stb. Ha a háború döntetlennek végződik, megmarad a régi nemzeti elnyomás.”¹⁶

A valóságban a központi hatalmak győzelme azt jelentette volna, hogy azok a lengyel területek, amelyek 1914 előtt Németországhoz tartoztak, így Poznan, Kelet-Pomeránia és Szilézia egészen magától értetődően nála is maradnak. Galícia Ausztriánál maradt volna, s a kongresszusi Lengyelországból ütközőállam jött volna létre, egy bábállam, teljes függésben Németországtól.

Abban az esetben, ha a másik háborút viselő fél, azaz az antant győzött volna — nem lettek volna Oroszországban olyan nagy forradalmi folyamatok — a lengyel kérdés Oroszország belügye maradt volna, Lengyelország pedig Oroszország egy alkotórésze, kisebb vagy nagyobb autonóm kulturális jogokkal.

Tehát az új helyzet kialakulásának, azon feltételek megteremtésének, amelyek között egyetlen imperialista állam sem foglalhatta el többé Lengyelországot, s amelynek Lengyelország független létét köszönheti, a legfontosabb tényezői azok a forradalmi folyamatok voltak, amelyeket a győztes orosz forradalom indított meg.

¹⁶ V. I. Lenin művei, 21. kötet. 232. o.